

Aelred van Rievaulx
Walter Daniel

Recluse

Leefregel voor een recluse
Een merkwaardig mirakel
Leven van Aelred van Rievaulx

Vertaling
John Biermans en Gueric Aerden oco

Inleiding en annotatie
Gueric Aerden oco

DAMON

Serie Middeleeuwse Monastieke Teksten

Opgericht door Krijn Pansters en Gueric Aerden oco

Onder redactie van Friede Cloet, Gueric Kochx oco, Krijn Pansters en Wim Verbaal

1. Bernardus van Clairvaux, *Ommeekeer. De omvormende kracht van Gods woord.*
(vertaling Krijn Pansters en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
2. Aelred van Rievaulx, *Affectus. De spirituele kracht van vriendschap en liefde.*
(vertaling en annotatie Simon Slijkhuis, Gueric Aerden oco en Joost Baneke; inleiding Gueric Aerden oco)
3. Guigo de Kartuizer, *Gewoonten. Een leefregel voor kluzenaars in gemeenschap.*
(vertaling Tim Peeters en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Tim Peeters)
4. Bernardus van Clairvaux, *Apologie. Cisterciënzer visie op benedictijns leven.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
5. Bernardus van Clairvaux, *Voorschrift. De Regel van Benedictus en zijn toepassing.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
6. Athanasius van Alexandrië, *Antonius. Onsterfelijke icoon van de monnik.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Gerard Bartelink en Gueric Aerden oco)
7. Benedictus van Nursia, *Regel. Richtsnoer voor monastiek leven.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Thomas Quartier en Gueric Aerden oco)
8. Bernardus van Clairvaux, *Tempeliers. Lofzang op een nieuwe ridderorde.*
(vertaling Gueric Aerden oco en Rik Van Nieuwenhove; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
9. Willem van Saint-Thierry, *Godsliefde. Meditaties, Gulden Brief, Leven van Bernardus.*
(vertaling Paul Verdeyen s.j. en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Paul Verdeyen s.j. en Gueric Aerden oco)
10. Willem van Saint-Thierry, *Geloofsgeheim. Sacrament van het altaar, Edele natuur van de liefde, Raadsel van het geloof.*
(vertaling Paul Verdeyen s.j. en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
11. Anonymus, *Thuis. Inkeer en de vorming van het geweten.*
(vertaling Alberic Brusckke oco, Liesbeth Dullaert, Maria van Mierlo, Remco van Mulligen, Hans van Raalte, Jo Vossen, Karel Wiecherink; inleiding Mirko Breitenstein).
12. Willem van Saint-Thierry, Aelred van Rievaulx, Isaac van Stella, *Ziel. Monastieke psychologie uit de twaalfde eeuw.*
(vertaling, inleiding en annotatie Joost Baneke).
13. Bernardus van Clairvaux, *Bruiloft I. Preken over het Hooglied 1-23.*
(Vertaling Wim Verbaal en Nico Visser osv †; inleiding en annotatie Wim Verbaal)
14. Aelred van Rievaulx en Walter Daniel, *Recluse. Leefregel voor een recluse, Een merkwaardig mirakel, Leven van Aelred van Rievaulx.*
(vertaling John Biermans en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)

Inhoudsopgave

Noot van de vertalers	9
Voorwoord	13
Afkortingen	19
Inleiding	21
I. Recluse, een vrouwenboek?	21
II. De auteurs	23
1. Aelred: tijdskader	24
2. Familie en jeugd (1110-1124)	26
3. Aan het Schotse hof (1124-1134)	30
4. Aelred, monnik te Rievaulx (1134-1143)	32
5. Abbatiaat van Aelred (1143-1167)	42
6. Ziekte en dood	48
7. Walter Daniel	52
III. Anachorese, eremitisme en het fenomeen van de reclusen	58
1. Anachorese, een sterven aan de wereld om te leven voor Christus	58
2. Maagdelijkheid en celibaat omwille van het Rijk	60
3. Het fenomeen van de reclusen	65
IV. Reclusenleven in het Engeland van de twaalfde eeuw	73
V. Regels voor reclusen	81
1. <i>Regels voor kluizenaars</i> van Grimlaicus	81
2. <i>Eremietenregel</i> van Petrus Damiani	85
3. <i>Leven van de reclusen</i> van Dionysius de Kartuiser	90
VI. <i>Leefregel voor een recluse</i>	96
VII. <i>Een merkwaardig mirakel. Over een zekere moniale te Watton van Aelred van Rievaulx</i>	104
VIII. <i>Leven van Aelred van Rievaulx, Klaagzang op de dood van Aelred, Brief aan Maurits</i> van Walter Daniel	112

Aelred van Rievaulx	123
Tekst <i>Leefregel voor een reclus</i>	
Introductie	125
Eerste deel. De uiterlijke mens	127
1. Waarom alleen wonen?	127
2. De reclusen van onze tijd...	128
3. Overdreven zorg voor het tijdelijke	129
4. Het huishouden van de reclus	130
5. Zwijgen en spreken	133
6. Geestelijke begeleider	135
7. Innerlijke rust en vrede	136
8. Tijden van gesprek en van stilzwijgen	138
9. Afwisseling van oefeningen	140
10. Van Pasen tot Allerheiligen	143
11. Veertigdagentijd	144
12. Eten en drinken	147
13. Kleding	149
Tweede deel. De innerlijke mens	151
14. Loffied op maagdelijkheid en kuisheid	151
15. Gevaren bedreigen de maagdelijkheid	153
16. Verleidingen in de nacht	155
17. Reinheid is kwetsbaar	158
18. Voorbeeld van een beproefde monnik	158
19. Het geile oudje	160
20. Hoe de valkuil van de verleiding te ontlopen	161
21. Verzachting of verslapping: waar ligt de grens?	161
22. Het verhaal van een driftkop	163
23. Onderscheiding is de moeder van alle deugden	164
24. Nederigheid in plaats van hoogmoed en ijdelheid	165
25. Het bruidskleed	166
26. Worden als wit linnen en afbeeldingen in de kluis	167
27. Liefde	170
28. Zonder zorgen of bezit zijn	172

Derde deel. De contemplatieve mens	177
29. Liefde tot God	177
30-31. Weldaden uit het verleden	178
32. Weldaden in het heden	196
33. Weldaden in de toekomst	202
Resumé van de drievoudige meditatie	210
Epiloog	211
Aelred van Rievaulx	213
Tekst <i>Een merkwaardig mirakel. Over een zekere moniale te Watton</i>	
Proloog	215
1. Het klooster van Watton, een plaats van wonderen	216
2. Een opgenomen meisje wordt een wulpse moniale	219
3. De moniale wordt verleid, ondanks de kloosterlijke preventies	221
4. Een naïeve duif valt ten prooi aan de havik	223
5. Bekentenis en bestraffing van de moniale	224
6. Wrede bestraffing van de broeder	226
7. Genuanceerd oordeel van Aelred over de ijver van de monialen	227
8. Twee gestalten van gebed	229
9. Gebed tot Jezus, de Barmhartige	229
10. Verschijning van Henry Murdac in de slaap	230
11. Bevrijd van de kettingen	232
12. Visitatie door Gilbert die de abt van Rievaulx erbij haalt	233
13. Bevrijding van de laatste boei en eindevaluatie door Aelred	234
Epiloog	235

Walter Daniel	237
Tekst <i>Leven van Aelred van Rievaulx</i>	
1. Woord vooraf, gericht aan abt H.	239
2. Aelred aan het Schotse koninklijk hof (1124-1134)	241
3. Een missie met consequenties – bekering van Aelred (1134)	252
4. Vormingstijd en eerste jaren als geprofeeste monnik (1134-1140)	261
5. Monastieke kwaliteiten van Aelred	264
6. Zending naar Rome; benoeming tot novicemeester (1140-1143)	271
7. Stichting van Revesby (1142-1143)	278
8. Aelred als wonderdoener: vier verhalen	279
9. Een moeilijke en gecontesteerde opvolging (1145-1147)	285
10. Overzicht van de twintig jaren abbatiaat van Aelred (1147-1167)	288
11. Laatste tien jaren van Aelred (1157-1167)	293
12. Laatste vier jaren van Aelred (1163-1167)	305
13. Laatste jaar van Aelred (1166-1167)	314
14. Laatste week van Aelred (3 tot 12 januari 1167)	317
15. Laatste sacramenten (5 januari 1167)	320
16. Zijn doodsstrijd omringd door zijn broeders (7 januari 1167)	321
17. Voorspelling van het precieze doodsmoment (9 januari 1167)	321
18. Laatste ogenblikken en overlijden (11 en 12 januari 1167)	323
19. Na Aelreds dood	325
20. <i>Klaagzang op de dood van Aelred</i>	328
21. <i>Brief aan Maurits</i>	339
Bibliografie	359
Registers	365
De vertalers	379
Middeleeuwse Monastieke Teksten en Cultuur	381

Noot van de vertalers

De drie teksten die in dit boek werden vertaald en gebundeld en waarvan de laatste zelf ook uit drie verschillende teksten bestaat, zijn allemaal ontstaan op één locatie, de cisterciënzer abdij van Rievaulx in het noorden van Engeland (Yorkshire). Ze werden geschreven door twee auteurs binnen een tijdspanne van grofweg tien jaar, van 1160 tot 1170. Voor elk van de vijf teksten konden de vertalers beroep doen op een kritische uitgave van het Latijnse origineel. *De institutione inclusarum* (*Leefregel voor een recluse*) werd vertaald vanuit de kritische uitgave van C.H. Talbot in *Aelredi Rievallensis Opera omnia*, CCCM 1, Brepols, Turnhout, 1971, blz. 635-682. *De quodam miraculum mirabile. De sanctimoniali de Watton* (*Een merkwaardig mirakel*) werd vertaald vanuit de tekstuitgave van D. Pezzini in *Aelredi Rievallensis Opera Historica et Hagiographica*, CCCM 3, Brepols, Turnhout, 2017, blz. 135-146. De *Vita Aelredi* (*Leven van Aelred*) en de *Epistola ad Mauriciam* (*Brief aan Maurits*) werden vertaald vanuit de kritische tekstuitgave van M. Powicke in Walter Daniel, *The Life of Ailred of Rievaulx*. Thomas Nelson and Sons Ltd, Londen/Edinburgh, 1950. De *Lamentatio Aelredo* werd vertaald vanuit de eerste kritische Latijnse uitgave door C.H. Talbot in “La Lamentation de Walter Daniel sur la mort du Bienheureux Aelred”, in: *Collectanea Cisterciensia* 5 (1938) blz. 9-20, die hernomen werd door A. Tombolini in Walter Daniel, *Vita di Aelredo di Rievaulx*. Ed. Jaca Book Spa, Milaan, 2012, blz. 154-170. Voor al deze vertalingen werd ook dankbaar gebruik gemaakt van Franse, Engelse en Italiaanse vertalingen die in de bibliografie staan vermeld.

Toen een paar jaar geleden Gueric Aerden oco en John Biermans elkaar door een gelukkig toeval ontmoetten, is het plan ontstaan om te proberen een vertaling te maken van een tweetal werken van Aelred van Rievaulx: *Leefregel voor een recluse* en *De moniale van Watton*. Gueric kende deze teksten al, maar dan uit vertalingen in het Frans en het Engels. Voor John, die net een lange loopbaan als leraar Grieks en Latijn afgesloten had, werd een deur geopend naar een vertaalpad waarvan hij nog geen idee had wat hij daarop gaandeweg allemaal

zou tegenkomen. Natuurlijk was duidelijk dat zich Latijnse teksten uit de twaalfde eeuw zouden aandienen. De taal die Aelred schreef, bleek doorademd met klassiek Latijn. Voor de classicus die gewend was om te gaan met schrijvers als Cicero, Vergilius, Horatius en Caesar was dat wel aangenaam. Later kwamen ook teksten op tafel van Aelreds vriend, lijfarts en biograaf, Walter Daniel. Dat was weer anders klinkend Latijn en ook ditmaal weer van iemand die zijn klassieken kende en daaruit de taal had geleerd. Beide auteurs zijn taalvirtuozen die spelen met zinsbouw, klanken, beeldspraak en literaire taaltechnieken. Beide zijn ook middeleeuwers uit de twaalfde eeuw, cisterciënzer monniken, die zich wat religieus denken en voelen betreft aan de vooravond van de scholastiek bevonden. Aelred wint het van Walter Daniel als het gaat om literaire virtuositeit en spirituele diepgang. Zijn welluidende teksten getuigen inhoudelijk van een groot gevoel van mededogen en pastorale wijsheid. Bij Walter kom je zo nu en dan een persoonlijke emotie als ergernis tegen en schemert er iets als humor tussen de zinnen door. Vooral zijn grote genegenheid en eerbied voor zijn spirituele vader klinkt haast overal door in zijn geschriften. Beide schrijvers zijn echter aan elkaar gewaagd als het gaat om het redigeren van een meeslepende tekst.

Behalve met deze twee auteurs en hun taal hadden we natuurlijk te maken met de inhoud van de teksten. Deze is divers, zoals de lezer van dit boek zal ervaren. Kort door de bocht gezegd, beweegt die inhoud zich van een sterk verhaal (*Een merkwaardige Mirakel*) via een hagiografie (*Leven van Aelred*) en een brief die een literair-technische toelichting geeft, doorspekt met ergernis (*Brief aan Mauritius*), naar veel intiemere teksten als de *Klaagzang op de dood van Aelred* en de *Leefregel voor een recluse*. Deze diverse en rijke teksten hebben het pad dat de vertalers mochten bewandelen avontuurlijk genoeg gemaakt. Beide vertalers hadden behalve met de twee auteurs van de Latijnse teksten ook nog te maken met elkaar. Beiden zijn geboren en opgegroeid in de Lage Landen, met het Nederlands als moedertaal. Van de een was de moedertaal het Vlaams uit België, terwijl die van de ander de taal van Noord-Nederland was, geënt op de onderstam van het dialect van (Nederlands) Limburg. Bovendien was onze levensloop nogal verschillend: Guerric heeft een monastiek pad gevolgd, John heeft een leven lang als leraar doorgebracht te midden van jongeren tussen de twaalf en achttien jaar.

Het is een groot genoegen gebleken dat we onze zo verschillende kennis en ervaring konden samenvoegen. Dat ging, zoals te verwachten, geregeld ook met enige ‘schuring’ gepaard. Desondanks kon er iets moois ontstaan. Een bijzonder woord van dank willen de vertalers uitspreken tegenover Wim Verbaal, die het hele manuscript met de grootste zorg heeft nagelezen. Zowel inhoudelijk als taalkundig konden door hem allerlei oneffenheden worden gladgestreken en won de tekst aan schoonheid en zeggingskracht.

De Griekse filosoof Herakleitos (ca. 400 v. Chr.) durfde het proces waardoor mooie dingen ontstaan, zo uit te drukken: Πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστί, πάντων δὲ βασιλεὺς (*polemos pantoon men patèr esti, pantoon de basileus*): ‘strijd is de vader van alles, de koning van alles’. In minder agressieve taal: doordat je het niet steeds met elkaar eens bent, wordt er iets moois, iets koninklijks voortgebracht. We hopen dat de lezer tijdens zijn weg door de teksten geregeld een avontuurlijk gevoel zal krijgen, precies zoals wij dat hadden. Dat zou ons echt genoegen doen!

Voorwoord

Door Pierre-André Burton oco

Abt van Cîteaux

De beide vertalers van de werken die hier in het Nederlands voorliggen, hebben ervoor gekozen drie teksten van zeer uiteenlopende literaire genres in één band samen te brengen. Een keuze die op het eerste gezicht verrassend lijkt. Welke relatie is er immers tussen een spirituele handleiding (*Leefregel voor een recluse*), het verslag van een schanddaad, of eerder de anekdote over een geestelijke die een jong meisje verkracht dat ‘ondanks haarzelf’ moniale werd (*Een merkwaardige mirakel*) en ten slotte een hagiografische tekst die met allerlei wonderen, zoals het literaire genre vereist, zowel de reputatie van Aelred moest verdedigen als zijn heiligverklaring moest bevorderen (*Leven van Aelred*)? Deze korte weergave van de inhoud van de drie teksten rechtvaardigt reeds de initiële verbazing van de lezer die zo van elkaar verschillende werken met elkaar verenigd vindt. Of biedt de redactionele keuze ook de kans iets te ontdekken?

Aelreds biograaf, Walter Daniel, kan voor ons de deur openen. Als verpleger en secretaris van zijn abt begon hij vrij snel na de dood van Aelred met het schrijven van de *Vita Aelredi*. Deze was bedoeld om het proces van zijn heiligverklaring voor te bereiden. Onmiddellijk na de publicatie werd het werk sterk bekritiseerd door twee prelaten, van wie Walter Daniel uit voorzichtigheid de namen niet noemt in de *Brief* die hij korte tijd later schreef aan een zekere Maurits (van wie de identiteit even onzeker blijft). In deze *Brief* verdedigt hij zich tegen beschuldigingen, die, zo zegt hij, ‘een schaduw van verdenking’ werpen op de betrouwbaarheid – we zouden vandaag zeggen op de historiciteit – van zijn relaas. Wonderverhalen werden daarbij natuurlijk bijzonder op de korrel genomen! Het doet er hier niet toe hoe Walter Daniel in de *Brief aan Maurits* op deze kritiek reageert. De lezer kan het te weten komen door de *Brief* zelf te lezen (die het eenentwintigste hoofdstuk vormt in het *Leven van Aelred*). Wij willen veeleer de aandacht vestigen op het fundamenteel probleem dat deze kritiek opwerpt. Daarbij willen we

erop wijzen dat de biograaf zelf deze kwestie niet heeft genegeerd of zelfs maar onderschat en dat hij er in het voorwoord van de *Vita Aelredi* uitdrukkelijk melding van maakt.

Tegenover de geadresseerde van het werk, een zekere ‘H’ die verder onbekend blijft, onderstreept Walter Daniel de uitdaging waarvoor hij naar eigen zeggen van meet af aan stond: hoe kan men op adequate wijze de waarheid vertellen over een leven dat ‘zo uitzonderlijk’ was, dat het zelfs ‘de verbazing wekt van goede mensen die, ofschoon zijzelf getooid zijn met de verdienste van ontelbare deugden, bijna niet kunnen erkennen dat wat waar is, werkelijk de waarheid is’ (*Vita* 1)? De inzet is dus zeer hoog. Het gaat om niets minder dan de ‘ontvankelijkheidsverklaring’ van het getuigenis van Walter Daniel, dat hij heeft willen afleggen uit piëteit jegens degene die hij erkent als zijn vader in het monastieke leven. Stellen we het scherp: hij zag zich gesteld tegenover de vraag hoe over de grootheid en heiligheid van een man als Aelred te ‘spreken’ binnen de grenzen van de menselijke taal, die in feite altijd het risico loopt minder weer te geven dan de werkelijkheid. En het is in feite op dit terrein, dat van de taal, dat Walter zich in de *Brief aan Maurits* zal situeren om te reageren op de kritiek waarvan hij het doelwit was.

Ongetwijfeld is het nodig nog een stap verder te gaan. Zouden de stijlfiguren die de menselijke taal gebruikt – soms met haar excessen en we moeten toegeven dat Walter Daniel er zich misschien meer dan nodig aan bezondigt – dan het enige middel zijn waarover het spreken beschikt om iets weer te geven dat tot de orde van het ‘onuitsprekelijke’ behoort? Zelfs als we moeten toegeven dat de literaire stijl van de middeleeuwse hagiografie, en in het bijzonder die van de *Vita Aelredi*, ons in vele opzichten irriteert, dan betekent dit nog niet dat we Walter Daniels eerlijkheid in twijfel moeten trekken wanneer hij beweert ‘waarheid’ te spreken. Zoals voor alle middeleeuwse hagiografische literatuur ligt voor hem de ‘waarheid’ die hij beweert te verdedigen niet noodzakelijk, of zelfs niet uitsluitend, op het niveau van de ‘waarheidsgetrouwheid’ van de evenementen die hij vertelt. Nee, zijn ‘waarheid’ situeert zich veeleer op het niveau van een spreken dat iets beoogt voorbij de historische waarheid. Een spreken dat de spirituele waarde van een leven aan het licht wil brengen en wil evalueren, een leven dat geleefd werd

volgens het enig geldige criterium van het Evangelie, dat van de naastenliefde. Bij de overstap van het *geleefde* leven naar het *beschreven* leven is het Walter Daniel er dus om te doen de lezer van de *Vita Aelredi* uit te nodigen verder te gaan door de uiterlijke schijn achter zich te laten. Hij nodigt de lezer uit om, als in een spiegel, over te stappen van de *historische* waarheid over Aelred naar diens *spirituele* en *ethische* waarheid, om van het *verhaal* van zijn leven over te schakelen naar de *icoon* die in haarzelf de mysterieuze en verborgen aanwezigheid van God onthult. Kortom, hij wil de lezer van het *zichtbare* naar het *onzichtbare* leiden!

Als we vervolgens het nogal verrassend relaas lezen van *Een merkwaardige mirakel* aangaande een moniale van Watton, is dan uiteindelijk niet dezelfde fundamentele vraag aan de orde? Waarom vond Aelred het zo bijzonder om deze anekdote te vertellen? Was het uit zucht voor het smeugige, de vrucht van een ongezonde en misplaatste nieuwsgierigheid? Gezien de uiterste literaire zorg waarmee hij zijn verhaal heeft gecomponeerd, kan men dat natuurlijk alleen maar betwijfelen! Waar gaat het dan eigenlijk over? Zou het niet over méér gaan dan over de *onaanvaardbare* situatie van een meisje dat van jongs af in een klooster werd geplaatst en gedwongen werd daar tegen haar vrije wil te blijven zonder die roeping te hebben? Zou het niet over méér gaan dan over de *onvergeeflijke* verkrachting van een jonge moniale, die Aelred afschildert als een ‘naïeve duif’, die de makkelijke prooi werd van een ‘geduchte havik’, namelijk van een jonge geestelijke? Zou het ten slotte niet over méér gaan dan over het *niet te rechtvaardigen* geweld – nog gewelddadiger dan de verkrachting zelf – van de wrede straf die zowel de dader als het slachtoffer worden opgelegd. Het slachtoffer zal gedwongen worden met haar eigen handen het orgaan te amputeren waarmee de dader zich aan haar had vergrepen en zijzelf zal zonder enig medelijden gevangen gezet worden en letterlijk in de ijzers worden gesloten!

Kortom, zou het niet zijn dat Aelred ons in feite iets ongehoords wil laten horen, voorbij deze drievoudige waardeoordelen die voor ons vandaag, méér dan in de twaalfde eeuw, evident lijken? Wil hij ons geen ‘andere’ waarheid laten ontdekken, een die dieper ligt dan de uiterlijke schijn van de gebeurtenissen die hij vertelt? Een waarheid waarvoor hij precies de ogen wil openen van de monialen die, aangevuurd door hun

Inleiding

I. Recluse, een vrouwenboek?

Deze bundel bevat drie werken van twee auteurs uit de twaalfde eeuw die samen monnik waren in hetzelfde klooster. We geven deze verzameling de naam ‘Recluse’ mee. In strikte zin slaat deze titel alleen op het eerste traktaat, *Leefregel voor een recluse*. Aelred van Rievaulx schreef dit driedelig spiritueel traktaat voor zijn zus, een ingekluide moniale, een echte recluse dus, alsook voor de vrouwen die zij in deze bijzondere levensvorm wenste in te wijden. De abt van Rievaulx is ook de auteur van het tweede werk in deze bundel, *Een merkwaardig mirakel*, dat de pittige geschiedenis vertelt van een jong meisje dat ten tijde van Aelred als moniale in een contemplatief vrouwenklooster in de streek van Rievaulx werd opgenomen. Ook met dit verhaal zitten we helemaal in de sfeer van de vrouwelijke contemplatieven. Ook daar past de titel ‘Recluse’ wel enigszins bij omdat dat meisje, nadat ze verkracht was, in de kerker van het klooster werd opgesloten. Ze was aldus een recluse tegen wil en dank.

Bij deze twee werken voegden we als derde het *Leven van Aelred van Rievaulx*, geschreven door zijn secretaris en ziekenverzorger, Walter Daniel. In dit derde stuk is Aelred dus niet de auteur maar de hoofdfiguur. Hij wordt in dit hagiografisch werk vooral voorgesteld als ‘de heilige abt van Rievaulx’. Het is beslist de ervaring van de auteur, Walter Daniel, dat hij in Aelred met een heilige te maken had. Daaraan wil hij ruchtbaarheid geven. In deze *Vita Aelredi* struikelen de vrouwelijke beelden over elkaar. Zo bijvoorbeeld krijgt de abdij van Rievaulx, die onder het abbatiaat van Aelred haar hoogtij beleeft, in de *Vita Aelredi* de naam en de reputatie van ‘moeder van barmhartigheid’ (*Vita* 10,29). Het is een plek waar mensen van heinde en ver naartoe gezogen worden die op zoek zijn naar begrip en mededogen. Als vader van de gemeenschap is Aelred iemand die met moederlijke fijngevoeligheid zijn monniken

barmhartigheid en mededogen toont. Zo stelt Walter Daniel hem alleszins voor. Andere vrouwelijke beelden die in de *Vita* figureren, maken de algemene titel *Recluse* ook voor dit derde werk aanvaardbaar. Zo wordt Aelred als voedster beschreven wanneer Rievaulx het dochterhuis Revesby 'baart'. De vroedvrouwen zijn daarbij de andere oversten die Aelred in de vrouwelijke rol van min dwingen (*Vita* 7,19). 'Ze zijn ervan overtuigd dat het meisje snel zou groeien, als hij het zou voeden met de melk van zijn zorgzaamheid'. Ook het beeld van de monniken van Rievaulx, die in groepen van wel twintig tot dertig op en rond het ziekbed van Aelred in diens ziekenkamertje plaatsnemen, om 'met hem te babbelen als kleine kinderen met hun moeder' (*Vita* 11,31) past in dat feminiene plaatje. Nog vele andere vrouwelijke woorden en beelden maken de *Vita Aelredi* geschikt om in eenzelfde band met de twee andere 'monialenboeken' te worden opgenomen.

Toch moet de lezer zich door dit charmante vrouwelijke aspect geen illusies maken omtrent de werkelijke verhouding tussen mannen en vrouwen in de twaalfde eeuw. In de hoofden van mannen hadden vrouwen doorgaans geen enkele betekenis, tenzij ze van zeer hoge adel waren.¹ En het waren niet allemaal Eleonora's van Aquitanië! De zus van Aelred, voor wie hij zijn *Leefregel* schrijft, wordt nergens bij name genoemd. Zijn moeder komt erin op geen enkele manier ter sprake. Ook de moniale van Watton heeft geen naam, zomin als haar medezusters. Nergens in de boeken die hier zijn samengebracht worden vrouwen bij name genoemd, tenzij het bijbelse figuren of gerenommeerde heiligen betreft. De auteurs zijn mannen. Als zij schrijven over vrouwen gaan zij veelal uit van stereotypen die (kerkelijke) mannen over vrouwen hadden: de vrouw is van nature zwak en moet beschermd worden, ze laat zich gemakkelijk door praatjes verleiden,² in het beste geval is ze bruid of maagd, ze behoort tot een aparte, onwelwillende soort. Toch beweegt er in die 'humanistische' twaalfde eeuw ook veel bij vrouwen. De hervormer en kluizenaar Robert van Arbrissel (1045-1116) had een hele sliert vrouwen in zijn gevolg, hetgeen resulteerde in de stichting van Fontevrault (1101), een dubbelabdij met een abdis aan het hoofd. Gilbert van Sempringham stichtte een orde van hoofdzakelijk

1 G. Duby, *Edelvrouwen in de twaalfde eeuw*. Bert Bakker, Amsterdam, 1997, blz. 9-12, 87.

2 Duby, *Edelvrouwen*, blz. 165-166.

vrouwenkloosters. Cîteaux ondervond de stijgende druk van vrouwen-gemeenschappen die zich bij de nieuwe beweging wilden aansluiten. Zijn derde abt, Stefanus Harding, zou een merkwaardige opening bieden voor een vrouwelijk cisterciënzer leven door in 1125 het vaderschap over Tart te aanvaarden.³ Aelred van Rievaulx verstaat de kunst om in de gemeenschappen die aan zijn pastorale zorg zijn toevertrouwd het individu met zijn persoonlijke gevoelens en verlangens te onderscheiden van de groep en tegelijk die twee met elkaar in harmonie te brengen. Dit ‘communair personalisme’⁴ van Aelred van Rievaulx ziet dus ook vrouwen als menselijke personen en verzaakt in elk geval aan te vlugge oordelen. In *Leefregel voor een recluse* en *Een merkwaardig mirakel* geeft Aelred blijk van een groot inlevingsvermogen in de leefwereld van monialen en van een genuanceerd oordeelsvermogen,⁵ verrijkt met vele tedere accenten.

II. De auteurs

We geven eerst een presentatie van de twee auteurs van dit boek, een langere voor Aelred van Rievaulx en een kortere voor Walter Daniel. Over Aelred van Rievaulx werd reeds informatie meegedeeld in de inleidingen van deel 2 (*Affectus. De spirituele kracht van vriendschap en liefde*, 2010) en deel 12 (*Ziel. Monastieke psychologie uit de twaalfde eeuw*, 2021) in de reeks Middeleeuwse Monastieke Teksten. Omdat de onderhavige bundel de middeleeuwse *Vita Aelredi* bevat, willen we in dit boek een wat vollediger beeld schetsen van de boeiende, begaafde en innemende persoonlijkheid van Aelred van Rievaulx. We zijn hiervoor vooral te rade gegaan bij Pierre-André Burton, *Aelred de Rievaulx 1110-1167. De l’homme éclaté à l’être unifié. Essai de biographie existentielle et spirituelle* (2010). Abt Burton, die ons ook het plezier deed het voorwoord op deze uitgave te schrijven, werkt al vele jaren op vertalingen van en studies over de

3 G. Aerden, *School van de liefde. Cisterciënzers en hun spiritualiteit*. Damon, Eindhoven, 2018, blz. 55.

4 C. Dumont, “Le personalisme communautaire d’Aelred de Rievaulx”, in: *Collectanea Cisterciensia* 39 (1977) blz. 129-148.

5 E. Dietz, “L’ambivalence bien réfléchié. Une clé de lecture pour l’ensemble des oeuvres d’Aelred”, in: *Collectanea Cisterciensia* 73 (2011) blz. 13-26.

Aelred van Rievaulx

Leefregel voor een recluse

Hier begint het boek bestemd voor reclusen van de eerbiedwaardige Aelred, abt van Rievaulx.

Introductie

1. Al een aantal jaren vraag je mij, beste zus, dat ik voor jou een vaste richtlijn¹ opstel voor de manier van leven die jij omwille van Christus hebt aangenomen. Daarop kun jij dan je gedrag baseren en de godsdienstoefeningen afstemmen² die daarbij horen.³ Eigenlijk had je dit moeten vragen aan iemand die meer kennis van zaken heeft dan ik. Dan had je iemand gehad met meer wijsheid die zijn onderricht op ervaring en niet op een soort van gissen gebaseerd had.⁴ Zeker, zowel naar vlees als naar geest ben ik je broer: daarom kan ik niet weigeren wat je vraagt. Ik zal doen waartoe je me aanspoort, uit verschillende regelgevingen van de vaders,⁵ die bedoeld zijn voor de compositie van de uitwendige mens,⁶ datgene halen wat voor jou nodig lijkt. Op basis

5

10

- 1 *(certa) formula*. Aelred spreekt hier niet over een regel, ofschoon zijn geschrift wel als zodanig in de traditie gefunctioneerd heeft. Hij wil alleen een oriëntatie aanreiken voor het leven van een ingesloten kluizenares. Enkele zinnen verder spreekt hij wel over de *regula* die hij zijn zus als houvast wil aanbieden.
- 2 Letterlijk: *ordinare*, ordenen. Een mens moet zijn doen en laten leren afstemmen op de oorspronkelijke scheppingsorde van God, dat wil zeggen op de liefde. Alles wordt daarom in het monastieke leven zorgvuldig geordend opdat het vermogen tot liefhebben kan openbloeien. Ook het leven van een recluse is een in vormzetting van deze capaciteit tot liefhebben.
- 3 De formule *necessaria ordinis exercitia* vinden we eveneens in Aelreds werk *De oneribus (Over de lasten)* 24,18.
- 4 In zijn *captatio benevolentiae* weeft Aelred een formele nederigheidsbetuiging. Op het moment dat hij dit schrijft, is hij evenwel een alom gerespecteerd spiritueel auteur en begeleider.
- 5 Het beroep doen op de vaders – bedoeld zijn de monnikenvaders – is klassiek bij auteurs van kloosterregels. Aelred situeert zich uitdrukkelijk binnen een traditie die teruggaat op de woestijnvaders.
- 6 Vgl. 2 Kor. 4,16. De compositie van de *homo exterior* betreft het domein van het ascetische leven. Aelreds leefregel is bedoeld om eerst orde te scheppen in de lichamelijke en uitwendige gedragscode van de recluse. Deze ordening is basis en voorwaarde om te komen tot een innerlijk, contemplatief leven.

- 15 daarvan zal ik me inspannen jou een regel⁷ te geven waar je houvast aan hebt. Daar zal ik het een en ander aan toevoegen dat aangepast is aan de omstandigheden van plaats en tijd en waar dat nuttig kan zijn zal ik geestelijke zaken inweven in lichamelijke.⁸

7 (*certa*) *regula*.

8 Aelred onderscheidt twee domeinen waarin de mens zich dient te oefenen. Om te beginnen de *corporalia*, waaronder verstaan wordt het vasten, het waken, de handenarbeid, enzovoort. Deze ascetische praktijken vergen vooral de inzet van het lichaam en betreffen de uiterlijke mens. Het tweede domein is dat van de geest of de *spiritualia*, waaronder Aelred de lezing, het gebed, de meditatie, het gewetensonderzoek en dergelijke verstaat. Elk van deze 'oefeningen' heeft zijn eigen tijd, waarde en limieten. Precies de afwisseling van lichamelijke en geestelijke activiteiten geeft aan een monastiek leven zijn evenwicht. In zijn slotparagraaf spreekt Aelred opnieuw over dit dubbele aspect van het monastieke leven.

Eerste deel. De uiterlijke mens⁹

20

1. Waarom alleen wonen?

2. Als eerste is het van belang dat je weet waarom de oude vaders¹⁰ een leven van deze soort hebben ingesteld en in praktijk gebracht. Er zijn 25 mensen die eraan ten onder gaan als ze leven te midden van velen. Anderen gaan er misschien niet aan onderdoor maar lijden toch schade. Sommigen evenwel vrezen geen van beide maar vinden dat het wonen in het verborgene hun meer vrucht oplevert. Daarom hebben de oude vaders ervoor gekozen om alleen te leven, dan vermeden ze gevaar 30 of waren ze minder blootgesteld aan averij. Of ze konden vrijmoediger naar de omhelzing van Christus hunkeren en smachten. Om deze redenen zaten velen alleen neer¹¹ in de woestijn en hielden ze zich in leven met het werk van hun handen.¹² Er waren er echter die vonden dat dit voor hen niet veilig genoeg was vanwege de vrijheid die de een- 35 zaamheid en de mogelijkheid tot rondzwerven¹³ hun bood. Ze achtten het veiliger zich te laten insluiten in een kleine cel waarvan de uitgang

9 In het eerste deel van het traktaat, dat loopt tot en met paragraaf 13, behandelt de auteur de meer uiterlijke aspecten van het reclusenleven, die echter hun weerslag hebben op het innerlijk.

10 De 'oude vaders' die het eremitisme hebben ingesteld waren Antonius de Grote (251-356) en Pachomius van Tabennisi (290-346). Ook het reclusenbestaan heeft oude papieren. Zowel bij Rufinus van Aquileia (†411), bij Palladius (†431) en bij Theodoretus van Cyrus (†460) vinden wij gegevens over de levenswijze van monniken die kozen een tijd of levenslang een afgezonderd leven te leiden op een beperkte ruimte, de zogenaamde *enkleistoi*, wat in het Latijn vertaald werd met *reclusi*.

11 'Alleen neerzitten' (*soli sedebant*) is de gangbare uitdrukking waarmee de stabiele levenswijze van de monnik wordt bedoeld. Vgl. *Apophthegmata patrum*, Antonius 1; Ammonas 4; Gelasius 6; Daniël 8; Evagrius 1.

12 *RB* 48,8.

13 Rondzwerven (*vagare*) was beslist een kwaal waar menig monnik door bekoord werd, ofschoon het 'pelgrim zijn omwille van Christus' in oorsprong een gerespecteerde

dichtgemaakt is. Ook jij bent van die mening; vandaar dat je jezelf hebt gewijd aan deze manier van leven.

40

2. De reclusen van onze tijd...

Velen kennen evenwel de achterliggende redenen van deze manier van leven niet of maken zich daar te weinig druk om. Daarom denken ze dat het genoeg is alleen maar hun ledematen binnen vier muren te houden. Niet alleen schiet daarbij hun geest vrijelijk alle richtingen uit maar wordt die ook door zorgen en beslommingen afgeleid en door onfatsoenlijke en verboden verlangens geagiteerd.¹⁴ Het kan zelfs gebeuren dat hun tong ijverig de hele dag straten en wijken, pleinen en markten doorkruist om niet alleen de nutteloze maar liefst ook de schandaleuze levens, gewoonten en daden van de mensen te ontrafelen.¹⁵ Je kunt in deze tijd maar met moeite een recluse vinden¹⁶ die niet bij haar raam zit tegenover een oude, kletsgrage en roddelzieke tante. Die neemt haar met praatjes in beslag, houdt haar bezig met geruchten en kwaadsprekerij;¹⁷ ze beschrijft de gestalte, het gezicht en het gedrag van deze of gene monnik of priester of van een of andere ordebroeder. In geuren en kleuren heeft ze het over elke soort van verlokking, over het losse gedrag van meisjes, over de bandeloosheid van ongetrouwde vrouwen die maar doen wat ze zoal willen, over de listigheid van getrouwde vrouwen als het erom gaat hun mannen te bedriegen en hun lusten te bevredigen. De mond schatert het intussen uit in gelach en gegiechel. Als een gif dat met smaak werd opgedronken, verspreidt het zich door ingewanden en ledematen.¹⁸ Als dan de tijd voor de roddelaarster gekomen is om weg te gaan, trekken beiden zich terug, de recluse overladen met al die smeüige verhalen, de oude matrone met wat leeftocht. Zodra de arme recluse

65

monastieke roeping was. Ook Benedictus waarschuwt tegen de ‘rondzwerwers’ of gyrovagen (*RB* 1,10-11).

14 Aelred richt eenzelfde aanklacht aan het adres van zijn cenobietische monniken in zijn *Preek op Petrus en Paulus* 1,3.

15 Vgl. Augustinus, *De opere monachorum* 28.

16 Er steekt ironie in deze aanklacht van Aelred: ‘die reclusen van tegenwoordig’ weten van niets (domheid) of ze trekken het zich niet aan (onverschilligheid).

17 Vgl. Hieronymus, *Brieven* 50,1; 117,10; 22,16; 22,29.

18 Vgl. Augustinus, *De opere monachorum* 22.

haar rust hervonden heeft, komen de beelden weer opzetten¹⁹ die door het luisteren naar die verhalen bij haar zijn opgewekt. Het vuur dat al aangestoken was tijdens dat geklets eerder op de dag pookt zij weer op, zodat het nog heviger in haar gedachten oplaait.²⁰ Ze stamelt psalmen alsof ze dronken is; de woorden wiebelen bij de lectio en ze kan haar geest er maar niet bij houden tijdens haar gebed. 70

Bij het vallen van de avond duikt er in het donker de ene na de andere vrouw op bij haar raam. De recluse en haar bezoeker rijgen nieuwe geruchten aan de oude en de roddels gaan maar door, tot de recluse eindelijk alleen in haar cel een makkelijk doelwit wordt voor de duivels van de wellust. Want wat gezegd werd, wordt steeds explicieter en heeft als gevolg dat zij er niet alleen door in vuur en vlam gezet wordt, maar zelfs dat haar verlangens nodig bevredigd moeten worden. Onomwonden wordt in hun gefluister duidelijk waar en wanneer en door wie volvoerd kan worden wat zij denkt. De cel verandert in een bordeel. Als met de een of andere truc de deur ontgrendeld wordt, komt zij naar buiten of gaat hij naar binnen. In onze tijd is al vaak aangetoond dat dit leidt tot ongeluk voor velen, zowel voor mannen als voor vrouwen.²¹ 75 80

3. Overdreven zorg voor het tijdelijke 85

3. Andere reclusen ontwijken misschien wat al te schandelijk is, maar kletsziek als ze zijn, zitten ze toch voortdurend te kakelen met roddelanters. De hele dag door geven ze hun aandacht aan nieuwtjes en hun tong en oren aan lege praatjes. Ofschoon er ook reclusen zijn die geen belangstelling hebben voor dat soort dingen, vervallen ze toch tot een zonde die bijna alle reclusen van deze tijd bekruipt: met gretigheid verzamelen ze geld of breiden het aantal dieren uit dat ze om zich heen hebben. Met zoveel zorg en toewijding zijn ze hiermee bezig dat 90

19 In plaats van een ontregelde verbeelding moet de *memoria Dei* komen, die voor Aelred essentieel een *memoria Christi* is. Vgl. Dumont, *Une éducation du coeur*, blz. 376vv.

20 *Spec car* 2,24: 'Daarom zijn we de hele dag bezig met nutteloos rondkijken en zijn we er op uit om nieuwtjes te horen. Als we dan bij onszelf weerkeren, nemen we ook al die nutteloze beelden mee naar binnen. We nemen bovendien dat hart vol verbeelding mee naar bed en bezorgen onszelf slapeloze nachten ten gevolge van die nergens toe dienende onzin' (Aelred van Rievaulx, *Spiegel van de liefde*, blz. 156).

21 *Vitae patrum. De vita et verbis seniorum libri X*, studio Heriberti Rosweydi, Antwerpen, Plantijn, 1615; *De Quiete* 2,3; Hieronymus, *Brief* 125 aan Rusticus.